

puccskísérlete). Ami a főlöseges vagy hiányzó jegyzeteknél is rosszabb: a szöveg francia idézteit nemegyszer félreérti. Egy négysoros francia verset például így tolmácsol: „Áttérve honfitársainkra, Mondd, hogy van élet, Eltéptük a béklyókat A hon üdvéért” – holott a helyes fordítás ez: Járókelő, mondd meg honfitársainknak, hogy a haza üdvéért eltéptük az élet kötelékeit.

Szemere Bertalan műve után remélhetőleg más reformkori útirajzok is kiadóra találnak. Kívánatos, hogy torzító csonkítás nélkül és gondosabb jegyzetekkel.

Lukácsy Sándor

Riadj magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakrónikái. Bp. 1983. Magvető K. 667 l. (Magyar Hirmondó)

Nagyon nehéz eldönteni, hogy mi a ponyva és mi az igazi irodalom. A jót a rossz műtől általában el tudjuk különíteni, de csak azért elítélni egy művet, mert „ponyva kiadásban”, nagy példányszámban jelenik meg, nem indokolt eljárás. Különösen, ha a XVIII–XIX. századi ponyvairodalmat vizsgáljuk, ütközik ki, hogy a fentebb kiélezett probléma csupán elnevezés-gond.

Pogány Péter évtizedek óta foglalkozik a folklór és irodalom kölcsönhatásával, ezen belül a régi magyar ponyvairodalommal. Kutatásait, saját bevallása szerint, számos külső ok nehezítette: 1. Nagyon sok régi ponyvakiadás megsemmisült. 2. A fennmaradt anyagról sincs katalógus könyvtárainkban. 3. A ponyvákat kiadó nyomdák nem hagytak ránk sem kiadvány-, sem árjegyzéket. Ezek a külső okok magukban hordozzák a kutatás belső nehézségeit: nagyon nehéz megállapítani a kiadványok helyét, idejét, szerzőjét, funkcióját. Pedig már a XIX. sz. elején is olvashatunk kortárs véleményt e kiadások rejtett értékeiről: „... az Apróság is néha nevezetes. El sem hinné az ember, miként odatnák fel s világosítatnak meg sok idő múlva az efféle megtartott és hátra talált Apróságokból a legnehezebb kérdések és kételkedések. Bár, sokan követnék azon jó szokást, az afféle futó, s könnyen vesző Vakarékok könyvekként összevetnének...” (Sándor István: Magyar Könyvesház Győrött 1803. Streibig József nyomdája, Előbeszéd.) Pogány Péter megfogadja e régi, jó tanácsot és a mai olvasónak is kivételes, új élményt adva, rendszerezi az 1848/49-es esztendőket nevezetes „apróság”-ait.

A kötet címe: *Riadj magyar!*, szimbolikus és összefoglaló jellegű. Utal az összegyűjtött művek jellegére: hogy mozgósító és tudósító szándék hívta őket életre, s jelzi a témát is: hogy a „magyar hon újjászületéséről” és annak megmentéséért folytatott élet-halál harcról van szó. A gyűjtés nagy része verses epika körébe sorolható, s e jellegük révén időrendben beszélnek el a szabadságharc eseményeit és eszmei küzdelmeit (1848 tavaszától – 1849 októberéig). Az eposzá összeálló krónikás énekeket egy-egy érzelmes lírai dalbetét teszi változatosabbá.

Az eseménykrónika, illetve tudósító ének XVI. században népszerű műfajának ez a kései feléledése elgondolkodtató jelenség. Főleg, ha a korabeli sajtó által kínált napi olvasmányok ismeretében, azokkal egybevetve szemléljük. A szépirodalmi művek helyébe az 1840-es évek végén általában a száraz, prózai nyelvű politikai riportok, tudósítások lépnek, s a versek száma igencsak megcsappan. Mégis, mi az oka annak, hogy a szabad sajtó jóvoltából a debreceni, a pesti, a szegedi, a szabadkai, a szarvasi stb. nyomdák szinte elárasztják az országot ponyvakiadásban megjelentetett verses füzetecskéikkel? Nyilván a nép, a nagyközönség igénye, kik „népszerű tónusban”, közvetlen átélés alapján akarnak olvasni a szabadságharc eseményeiről, s kiknek szívével a vers ritmusa inkább összhangban dobog. (Hasonló igénynek felelnek meg az 1848/49-ben játszott forradalmi „krónikás drámák” is, amelyek alkalmi darabként kerülnek színre, politikai mozgósító szerepük és óriási sikerük van.) 1848/49-ben a csatakrónikákat, tudósításokat külön lenyomatban közlő ponyvakiadások nemcsak a vásárokon, hanem szinte mindenütt kaphatók voltak, a műhelytől az utcáig, s aki megszerezte, figyelemmel olvasta és őrizte azokat. De 1850 elejétől a császári kerületi főispán elrendeli minden forradalmi újság lefoglalását. Tulajdonképpen tiszta csoda, állítja kötetünk szerkesztője, hogy a betiltott nyomatok egy része mégis megmaradt, és ma az Országos Levéltárban 30 hatalmas iratköteggben őrzik ezeket az unikumokat.

Ebből az óriási anyagból válogatott Pogány Péter, valamint a Szabó Ervin Könyvtár hagyatéki köteteiből, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum és az MTA Könyvtárának stb. kéziratáiraiból. A csatakrónikák és dalok, egy-két kivétellel, csak most jelennek meg újra nyomtatásban, ezért forrás értékű olvasmányt és élményt nyújtanak. A rendkívül részletes jegyzetanyag (a kötet közel egyharmada)

ugyanakkor kortörténeti összefüggéseket s újabb adatokat világít meg még a tudományos igényű olvasónak, kutatónak is. Pogány Péter előszavában felhívja figyelmünket arra, hogy a versek csak a jegyzetanyag párhuzamos olvasásával érthetőek, és így rendeződnek számunkra a korabeli magyar valóságot tükröző egységgé. A nyomdakiadó központokról és háziszzerzőikről szóló magyarázatokból megismerhetjük az egykorú kiadás és nyomdászat szociológiai hátterét is, a költeményekhez kapcsolódó történeti adatok, név- és irodalommutatók szintén számos tényanyaggal bővítik ismereteinket. Hasznos tanulság számunkra például az, hogy a kötet szerzői, elismert költők (Arany János, Jókai Mór, Czuczor Gergely, Döbrentei Gábor, Vajda János) vagy ma már ismeretlen krónikások (Putnoki József, Radó Imre, Sárosi Gyula stb.) egymás mellett, azonos politikai felelősséggel és költői öntudattal vállalják „krónikás” szerepüket. Ha a költői tehetség különböző is, a hazáért, a szabadságért, függetlenségért való bátor kiállás folytán a „kicsik” a nagyokkal szomszédtságba kerülhetnek. Vannak közöttük olyanok is, akiknek nevét szinte teljesen elfelejtette az utókor, hozzátehetjük – méltatlanul. Példaként hozhatjuk erre a szegedi Szabó Mihály nevét, aki több krónikás verssel is szerepel a gyűjteményben, s akinek sajtótörténeti érdeme vitathatatlan. (A szegedi Grünny nyomdának 8 kiadványa kapcsolódik a kötethez.) Szabó Mihály vonatkozásában ki is egészíthetjük a kötet jegyzetanyagát, ezzel is bizonyítva, hogy a forradalom és szabadságharc irodalmával foglalkozó kutatóknak számtalan további érdekes témát és lehetőséget vet fel Pogány Péter összeállítása. Szabó Mihály a szegedi Grünny Nyomda háziszzerzője volt, majd 1848 júliusától önkéntes csatakrónikai tudósító, lapszerkesztő. (A kötet jegyzetei említik a *Tiszavidéki Újság* és a *Szegedi Újság* nevét, e mellett szerkeszti a *Szegedi Néplapot* 1867-ben, a *Szegedi Híradót* 1861-ben a *Szegedi Lapokat* 1873-ban, és még 1887-ben is ír cikket a *Szegedi Napló* számára.) A *Tiszavidéki Újságnak* 1849. január 3-tól április 14-ig hivatalosan csak segédszerkesztője, de a lap összeállítását a 20. számtól teljes felelősséggel ő veszi át, Molnár Pál megbetegedése miatt. (*Tiszavidéki Újság* 1849. 27-dik száma, április 7-kén 216. l. Szerkesztői értesítés.) A lap cikkei bizonyítják, hogy az újság az aktualitás jegyében, 1849 szabadságharcos szellemében íródott. Érdekes a címlapon található embléma, mely jelképezi az érdekegyesítés programját és a

harcra mozgósítást. (Főúr, iparos, paraszt kezét fog egymással, alul az ország címere korona nélkül, valamint a tudomány, ipar, kereskedelem és földművelés jelképei.) Műfajai: népdalok, haditudósítások, szerkesztői felhívások, krónikás versek stb. A *Tiszavidéki Újság* szinte minden egyes számában található egy-egy Szabó Mihálytól származó verset, aláírásai Sz. M., Tiszaparti, Cs. M., teljes nevét csak a 25. számban (március 31. 196. l.) írja ki. Versei egy-egy csata emlékét idézik: *A nagyszombati hősök; Bem tábornokhoz!; A nép győzelme Ujszegednél; Márciusi merengés; Éljen az egyenlőség; Az özvegy; A magyarok Istene* stb. A lap összes számát átnézve tapasztalhatjuk, hogy Szabó Mihály versei ugyanúgy a szabadságharc krónikáját adják, mint a Pogány Péter összeállításában olvasott művek. E versek és Szabó Mihály több költeménye külön lenyomatban, ponyvakiadásban is megjelent a Szegedi Grünny Nyomdában, ezek lehettek az *Alföldi Csata*k című folyóirat elveszett füzetei. Ugyanígy elkallódott a *Szegedi Naptár* vagy *Közhasznu Kalendárium* 1849-es példánya, kezünkbe került viszont az 1847-es, mely mutatja a ponyvakiadású kalendárium „közhasznúságát”. Érdekes felsorolni, miben újult meg Grünny János kiadásában a kalendárium műfaja. A címlap is díszesebb: egy paraszt kaszával, mellette egy nőalak, alul a címer. A címlap jelzi, a népek szól a füzetecske. Grünny János arra is figyelmeztet, hogy tartalmát bővítette: korszámlálás, hasznos gazdasági és mulattató cikkek, népdalok, érdekességek, a cselédek bérét mutató rovatok és az országos vásárok időpontjának kimerítő jegyzéke. A vásárok dátuma városok szerint, ábécé-sorrendben, pénzváltás-jegyzékkel kiegészítve mutatja a kereskedelem és a gazdaság fellendülését, és erre utal a kalendárium hátsó lapján található reklámrajz: egy mozdony és két vasúti kocs, versikével ellátva: „hazánk közép-pontján most már vasut épül...” Grünny jelzi azt is: nem kímélte a költséget, hogy „a tartalom közé nyomott fametszvényeket és díszes borítékrajzokat” adhasson. Ilyen díszes képanyag, címlapborító illusztrálják számunkra a korabeli magyar valóságot a Riadji magyar! című kötetben, s mutatják kép és szöveg összetartozását.

Érdemes még említenünk, hogy a magyar szabadsajtó második termékét pl. 1848. március 19-én, a Grünny Nyomda emeleti erkélyéről szórták szét a nép között (alkalmi ünnepi versek: Március 19-én 1848.). Grünny plakátjai

közül legnevezetesebb: Kossuth Lajos 1848. október 4-i beszéde. Termékenység tekintetében ez időben az ország nyomdái között a 9. helyen állt, 13 könyv, 5 hírlap. (Fitz József adatai, Magyar Nyomdászat, 1848–1849.)

Mindezek a megjegyzések a Riadj magyar! című érdekes kötetnek csupán egyetlen szerzőjére és egyetlen nyomdatörténeti jegyzetanyagára vonatkoznak. S talán érzékeltek, hogy a teljes kötet művelődéstörténeti vonatkozásrendszere milyen gazdag, s hogy Pogány Péter és munkatársai milyen értékes és inspiratív anyagot rendeztek tető alá. Végül külön is hangsúlyoznunk kell, hogy a gyűjtemény nemcsak a kutatóknak kínál sok tanulságot és fogódzót, de a magyar önismeretnek is eleven forrása lehet.

Madácsy Piroksa

András László: A Madách-rejtély. Bp. 1983. Szépirodalmi K. 343 l.

A rejtélyekről jó esszét lehet írni. (Példa rá Bart István könyve a mayerlingi tragédiáról.) A Madách-életül és -életmű körüli kérdőjeleket azonban nem sorolnám a rejtélyek közé: az irodalomtudomány módszereivel és eszközeivel megközelíthetők. András László könyve mindenestre kitűnő időpontban jelent meg: évfordulós kiadványnak és olyan tudománytörténeti helyzetben, amikor az 1964 óta felívelő újabb kutatások számos, publikált részeredménye mellől még hiányoznak az összefoglaló művek, az életrajz, a kritikai kiadás, a színháztörténeti utóélet újabb félézadáának summázása. A szerző bevallottan támaszkodott ezekre az új eredményekre (24–5. 91. 106–8.), joggal kéri számon átkerülésüket a tankönyvekbe (109.). Ugyanakkor bibliográfiájában lexikoncímzavak keverednek valóban alapvető művekkel, s hiányoznak nemcsak a regionális folyóiratokban megjelent forrásközlések, hanem meghatározó írások is, mint pl. Szabad György könyve az 1860/61-es történelmi fordulóról és néhány igen fontos tanulmánya Madách reformkori eszmévilágáról és napi politikai tevékenységéről. Csak így, nem teljes tájékozódás nyomán történhetett, hogy a szerző 1959 óta komplettnek nevezi a levelezést (25.), holott azóta négy Madách-levél és a családi levélváltások Madách-adatokat is bőven tartalmazó több tucat darabja jelent meg.

Nem megnyugtató András László szövegkezelése sem. Az érthető, hogy – kritikai kiadás híján – Halász Gábor 1942-es kétkötetes összkiadását használja és Halászt ráadásul esszéista elődjének is tekinti (202.). Kevésbé az, hogy a korábbi kiadások szöveghibáit ott és akkor is átveszi, amikor újabb, szöveggondozott kiadás áll rendelkezésére (a Magyar Remekírók sorozatában) vagy nem javítja pl. a *Tragédia* megírásának kezdődátumát 1859. február 14-ről 17-re (71. 129.), pedig a Tolnai Vilmos óta terjedő olvasati hiba a *Tragédia* egylamos szereplőlistájának megtekintésével korrigálható. A *Tragédia*-idézeteiket az 1973-as, Szabó József-féle önkényes szöveggondozásból veszi, ahol a sajtó alá rendező ötletszerűen néhányat visszaállított – Aranynak Madách által elfogadott javításaival szemben – a fogalmazvány textusából. Magyarázhatatlan az a gyakorlat, hogy a legtöbb helyen a verses idézetek sormetszet nélkül, prózává oldva olvashatók. A teljességre törekvő anyagismeret és a filológiai korrektség alól – ideértve néhány kisebb tárgyi tévedést és pontatlanságot is – az esszéíró sem vonhatja ki magát.

Ami András László szemléletét illeti, azt leginkább egyfajta újdogmatizmusnak tekinthetjük a Madách-értelmezések történetében. Így a Lukács Györggyel folytatott, ismételt utalás-polémia keretében nem a szintézist, hanem csupán az antitézist kapjuk. Azt olvasni vezérelvül, hogy Madách „az idealizmus és materializmus küzdelmét ábrázolja in statu nascendi” (216. és másutt), kétségtelen visszalépést jelent az újabb elemzők (Barta János, Waldapfel József, Sótér István, Németh G. Béla, Mezei József, Horváth Károly és mások) eszmétörténeti árnyaltságához képest. Nem valószínű, hogy Madách deizmusának kérdésében (61–3.) mindenki tévedett volna, mint ahogyan azt a Madách ateizmusát bizonygató szerző teszi, aki így kénytelen lemondani Madách felekezeti elfogultságtól mentes vallásgyakorlatának és kegyúri tevékenységének említéséről éppúgy, mint ahogyan eltekint az Úr minőségében megváltozott zárótíradójának elemzésétől a XV. színben. Hasonlóképp túlzottnak és megalapozatlannak tűnik annak ismételt emlegetése, hogy Madách esetleg nemcsak az utópistákat, hanem a tudományos szocializmus szerzőit is forgatta volna. Továbbá: Madách valóban nem a személyiség romantikus történelemformáló szerepét vallotta, de nem is a néptömegeket,